

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/EO.2012.004>

Руслана Давидюк **Від угодовства до автономізму: чинники і складові розколу унерівського політичного табору Волині у другій половині 1930-х років**

Дослідження складних питань історії українсько-польських взаємин у міжвоєнний період, сповнених політичних та ідеологічних проблем, актуальне у контексті сучасного розвитку співпраці між двома народами, налаштування політичних та інтелектуальних еліт сусідніх країн на подолання упередженості минулого та використання позитивного досвіду діалогу співпраці та співжиття. У міжвоєнний період представниками українсько-польського порозуміння на Волині стали діячі унерівської еміграції.

Наддніпряньська еміграція була різнобарвною, але значна її група, поділяючи погляди Симона Петлюри, зокрема ідеї Варшавської угоди 1920 р., сподівалася на діалог з польською владою та стала основною силою у формуванні українського проурядового політичного табору Волині. Активізація її діяльності розпочалася у кінці 20–30-х рр., що було пов'язано з травневим 1926 р. переворотом Юзефа Пілсудського та «волинським експериментом» Генрика Юзевського. Трансформація політичної діяльності унерівської еміграції у значній мірі визначалася змінами національної політики польського уряду, еволюцією поглядів окремих груп емігрантів, взаєминами між наддніпрянцями, галицькою елітою, місцевим населенням, що у комплексі зумовило кризу

і внутрішні розколи уенерівського політичного табору краю у другій половині 30-х рр. ХХ століття.

Мета і завдання наукової статті полягають у тому, щоб на основі архівних документів та інших матеріалів дослідити причини та обставини еволюції політичних поглядів діячів уенерівської еміграції на Волині від угодовства до автономізму, зумовленої змінами політики польської влади, з'ясувати обставини переходу на радикальніші позиції групи посла Степана Скрипника. Джерельну базу наукової статті складають архівні документи виявлені у Державному архіві Волинської області (ДАВО) та Державному архіві Рівненської області (ДАРО), Центральному державному архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), збірники опублікованих документів та матеріали міжвоєнної періодичної преси.

Після поразки Української національно-демократичної революції і поділу українських земель на території Польщі опинилася українська військова та цивільна еміграція, здебільшого пов'язана з Українською Народною Республікою (УНР) на чолі з Симоном Петлюрою. На формування та діяльність емігрантського уенерівського табору у значній мірі впливала внутрішня ситуація у Польщі, особливості національної політики влади. Активізація політичної діяльності наддніпрянських емігрантів на Волині, які схилилися до проурядової позиції, розпочалася після травневого перевороту Юзефа Пілсудського та започаткованого у 1928 р. «волинського експерименту». У цей же час, згідно розпорядження уряду від 18 листопада 1927 р., було дозволено вільне переміщення та проживання емігрантів у східних воєводствах¹.

Волинський воєвода Генрик Юзевський для налагодження польсько-українських взаємин шукав порозуміння та підтримки у середовищі вихідців із Наддніпрянщини. Окрім того, з багатьма представниками уенерівської еміграції у нього були приятні взаємини ще з часів функціонування Директорії. Воєвода згадував: «Немалу роль відігравали об'єднання петлюрівців, колишніх міністрів УНР, політичних діячів. На Волині вони стали постійно проживати»². А газета «Волинське слово» писала: «Наддніпрянці, оселившись на Волині органічно ввійшли в місцеве життя. Вони закладали кооперативи, провадили

¹ E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004, с. 77–78.

² Г. Юзевський, *Замість щоденника*, [in:] «Роде наш красний...» *Волинь у долях краю і людських документах*, т. 2, Луцьк 1996, с. 196.

кооперативно-господарчі курси, вели перед у просвітах, читали лекції, організовували національні свята, – словом пірнули з головою в громадську працю»³.

Наслідком складної взаємодії політичних чинників, які поширювали ідею «прометеїзму», поглиблення українсько-польських контактів стало організаційне структурування уенерівської еміграції на Волині. Її партійна легітимізація відбулася у 1931 р., коли у рамках «волинського експерименту» воеводи Генрика Юзевського та з ініціативи наддніпрянських емігрантів Петра Певного, Сергія Тимошенка, Степана Скрипника, Миколи Маслова та інших у Луцьку було утворено регіональну політичну партію Волинське українське об'єднання (ВУО), яка зайняла позицію лояльності до Польської держави⁴. Першим очільником партії став Петро Певний⁵.

Уенерівські емігранти сприяли створенню у воеводстві низки громадських, культурних організацій, які обстоювали ідею польсько-українського співжиття. Їхня діяльність цілком контролювалася владою, що накладало на неї відбиток несамостійності та нерішучості. Вони підтримували всі ініціативи воеводи Г. Юзевського, навіть ті, що приносили шкоду західноукраїнській громаді, зокрема політику регіоналізму чи ідею «сокальського кордону». Подібна позиція викликала критику серед іншої частини української громади, уенерівців звинувачували у запродавстві, називали «хрунлями», говорили, що проблеми волинян для них маловажливі – «вони розбудували ВУО, Рідну хату, Українську ниву, районні кооперативи, різні товариства, братства, театри, послы, сенатори – все й скрізь наддніпрянці. Вони відривають волиняків від

³ А. Балябо, «Ми» і «ви» в українській нацполітиці, „Волинське слово”, 1937, № 8, с. 4.

⁴ Державний архів Волинської області (ДАВО), ф. 198. Волинське українське об'єднання, оп. 1, спр. 7.

⁵ Петро Певний, уродженець Полтавщини, активний учасник Української національно-демократичної революції. Перебуваючи на посаді голови ВУО у 1931–1935 рр., водночас виконував функції радника Рільничої палати на Волині, був головою Товариства імені Лесі Українки, головою українського клубу «Рідна Хата», членом ревізійної комісії Товариства імені митрополита Петра Могили. У 1930–1936 рр. обирався послом до польського сейму. Після початку Другої світової війни емігрував до США, помер у 1957 р. у Нью-Йорку. Детальніше: Р. П. Давидюк, *Петро Певний і Волинське українське об'єднання*, [in:] «Роде наш красний...», т. 2, с. 268–271.

буденної праці «високою політикою» й мріями про державу над Дніпром» – писала газета «Нова доба»⁶.

Напруження та ідеологічна полеміка між наддніпрянцями та місцевою західноукраїнською елітою зберігалися, що ґрунтувалося на відмінному баченні зовнішньополітичних орієнтацій, протилежних оцінках окремих подій та ставленні до постаті Симона Петлюри. «Ми» і «ви» – це фатально – шкідливе висунення питання про «автохтонів» і «емігрантів», «місцевих і «петлюрівців», «тутейших» і «закордонців», – що пішло лише на користь чужих елементів» – писало «Волинське слово» у відповідь на статтю І. Кедрина у газеті «Діло»⁷.

Однак на Волині протистояння еліт не було таким відчутним, як на Галичині. Причин цього, на нашу думку, було декілька, зокрема, нижчий рівень національної самосвідомості населення Волині, що зумовлювалося перебуванням краю у попередній історичний період в умовах Російської імперії, приналежність наддніпрянських емігрантів і місцевого волинського населення до православної віри, «волинський експеримент» воєводи Юзевського тощо. У таких умовах уенерівські емігранти, будучи переважно людьми освіченими та громадсько-активними, часто ставали лідерами культурно-освітнього, церковно-релігійного та політичного життя краю. «Не було й нема на Волині українського села, де б не було поміж його мешканців вояків української армії або діячів з доби українського відродження 1917–1919 рр. чи походу на Київ 1920 р. Власне, ця обставина відбилася на психіці українського населення на Волині, яке не робить жодної різниці поміж «місцевими» і «емігрантами»⁸.

Досить скептично оцінювала діяльність уенерівської еміграції в краї більшовицька влада. В інформації VII відділу штабу Українського військового округу про становище на окупованій поляками території Волині до секретної частини ЦК КП(б)У в січні 1929 р. повідомлялося: «Могло б здатися, що Волинь, киплячи у в котлі «панського пекла», легко може піти на вудочку УНР і цим допомогти інтервенційним планам панів-союзників з Варшави. Але в дійсності справа не є такою: уенерівці живуть своїм власним життям, хіба тільки працюють у деяких кооперативах, не маючи з населенням нічого більш близького. Говорити

⁶ „Нова доба”, 28 VI 1936, с. 2.

⁷ А. Балябо, *op. cit.*, с. 4.

⁸ *Розв'язани легенди*, „Волинське слово”, 23 X 1938, с. 1.

тут про якийсь вирішальний політичний вплив не приходиться, такого немає»⁹.

Незважаючи на подібні оцінки, воєводській адміністрації Г. Юзевського та прихильній до нього групі уенерівських емігрантів до середини 30-х рр. все ж вдалося дещо послабити напруженість у польсько-українських відносинах, хоча політична концепція воєводи знаходила чимало критиків як в українському, так і у польському політичному таборі.

З середини 30-х рр. ситуація в країні змінилася, що було пов'язано зі смертю маршала Пілсудського та посиленням, як польського так і українського, націоналізму. Діячі Організації українських націоналістів (ОУН) спрямовували свої дії проти місцевої адміністрації та тих українців, які співпрацювали з польською владою. «Волинське слово» повідомляло: «Усі знають, що після смерті Маршала Пілсудського, який неподільно керував державною політикою Речі Посполитої Польської, багато дечого змінилося на гірше – бодай на українському відтинку. Тут [на Волині – авт.], де за життя Юзефа Пілсудського існувала ідея національного рівноуправнення, - несподівано пронеслася буря шовінізму. Її характерні наслідки виявилися у цілій низці протиукраїнських диспутів народової демократії»¹⁰.

У цей час проурядовий табір Волині пережив першу внутрішню кризу, яка виявилася у кадрових змінах керівництва Волинського українського об'єднання¹¹. На це навіть відреагувало радянське консульство у Львові, зокрема консул Світнев свідчив: «Керівник ВУО П. Певний пішов у відпустку, ходять розмови, що він не повернеться і роль вождя на себе візьме С. Тимошенко, відомий петлюрівець»¹².

Дійсно, у червні 1936 р. з посади голови Української парламентарної репрезентації (УПР) Волині і очільника ВУО було усунено Петра

⁹ *Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали*. Упорядники: В.С. Лозицький, О.В.Бажан, С.І. Власенко, А.В. Кентій, Київ 2008, с. 347.

¹⁰ *Декілька уваг з нагоди Конгресу, „Волинське слово”*, 7 XI 1937, с. 1.

¹¹ ДАВО, ф. 198, оп. 1, спр. 5, арк. 1–12.

¹² Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 1, Центральний Комітет Комуністичної партії України, оп. 20, спр. 6830, Информационные письма Консульства СССР во Львове в ЦК КП (б) У о политическом и социально-экономическом положении на Западной Украине, деятельности ОУН и других националистических организаций, арк. 17.

Певного¹³ та обрано на ці посади Сергія Тимошенка¹⁴. Редактором пресового органу ВУО газети «Українська нива» став Олександр Ковалевський¹⁵. У зв'язку з реорганізацією партії, названа газета із 1 січня 1937 р. почала виходити під назвою «Волинське слово»¹⁶.

Перехід Олександра Ковалевського на політичну платформу ВУО викликав критику з боку галицьких діячів. Газета «Діло» від 3 грудня 1934 р. писала: «п. Олександр Ковалевський не відразу належав до групи «Українська нива»... У минулому співпрацював з «Ділом» і належав до партії Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО). До групи «Української ниви» прийшов після сеймових виборів 1928 р., під час яких був кандидатом у перших місцях зі списку УНДО у луцькому окрузі. До «Діла» писав до останніх днів виборів, проводячи кампанію проти політичного табору, до якого потім долучився. Про ці факти своєї минувшини і зміни політичної орієнтації Ковалевський, як видається, забув»¹⁷.

Незважаючи на подібні звинувачення, з ініціативи Олександра Ковалевського, як головного редактора «Волинського слова», газета друкувала статті, в яких активніше, ніж на шпальтах попередниці, піднімалися культурно-освітні, церковно-релігійні, економічні про-

¹³ „Українська нива”, 29 XI 1936, с. 2–3.

¹⁴ Сергій Тимошенко, архітектор за фахом, уродженець с. Базилівка Чернігівської губернії, нині с. Крупське Конотопського р-ну Сумської обл. Активний діяч української революції, міністр У 1922–1923 рр. працював інженером-архітектором у Львові, з 1924 р. – в Українській господарській академії у Подєбрадах, де займав посаду професора, декана, а у 1927/1928 рр. ректора академії. У Луцьку проживав з 1930 р., працював інженером будівництва в окружному земському уряді, був віце-головою повітової ради ВВWR, членом колегіального суду при воеводській раді ВВWR, керівником низки громадських організацій, у 1935 р. був обраний послом до Сейму, а у 1938 р. сенатором Речі Посполитої. Детальніше: ДАВО, ф. 60, Українська парламентарна репрезентація на Волині, оп. 1, спр. 8. Переписка організацій «Рідна Хата», «Союз українок емігранток» і інших з послом С.Тимошенком про пожертви, збори і інші питання, арк. 116–117.

¹⁵ Олександр Ковалевський народився у 1890 р., один із засновників Української народно-республіканської партії, був міністром рільництва УНР, з 1921 р. поселився у Луцьку, очолював правління «Українського банку». Член Головної управи ВУО. Детальніше: М. Кучерела, Р. Давидюк, *Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.)*, Луцьк 2001, с. 371.

¹⁶ ДАВО, ф. 36, Луцьке повітове староство, оп. 13а, спр. 785, арк. 3.

¹⁷ Державний архів Рівненської області (ДАРО), ф. 33, Прокуратура Рівненського окружного суду, оп. 4, спр. 69, Огляди Волинського воеводського управління про діяльність політичних партій, товариств і союзів на території воеводства, арк. 300.

блеми українців краю. Часопис почав, хоча й надзвичайно м'яко, але критикувати окремі дії польської влади, проте від ідеї польсько-українського порозуміння не відмовлявся.

Таким чином, нове керівництво ВУО активніше порушувало українські проблеми: «Волинь ані свого імені, ані своєї мови, ані своєї віри, ані своїх політичних прав, забезпечених у Конституції, прав на громадську рівність, на працю, на культуру – українська Волинь польському шовінізму не віддасть... І хай не потішає себе польське чорносотенство, що українська свідомість на Волині є це справа «експериментів». Вона є вислідом великого національного зриву 1917–1920 рр., вислідом розвитку української культури»¹⁸.

Новий лідер ВУО Сергій Тимошенко писав: «після смерті Юзефа Пілсудського польський шовінізм підніс голову у всій Речі Посполитій, не оминув і Волині» і нагадував, що «Волинь не хоче боротьби народів, але ж Волинь українська і не має наміру позбутися своїх природжених прав»¹⁹. «Волинь розуміється не може бути державою в державі, що керується власними правами, але Волинь не є і не може бути трактована, як звичайна **провінція** Речі Посполитої, бо має **цілком відмінний геополітичний характер**» (виділено по тексту)²⁰.

Зміни серед політичного керівництва унерівської еміграції відмічала і газета «Діло», наголошуючи, що нове керівництво ВУО «поводиться культурніше та гідніше»²¹, а «Biuletyn Polsko-Ukraiński» прогнозував, що «ці зміни провіщають звільнення ВУО, яке за правління Петра Певного мало характер політичної дочіпки»²².

Представники унерівської еміграції, будучи послами і сенаторами, намагалися активно порушувати нагальні українські проблеми, залишаючись при цьому вірними ідеї порозуміння з польською владою. Однак, як зауважувало «Волинське слово»: «треба пам'ятати, що всі виступи українських послів і сенаторів, силою конституційних фактів, мають переважно моральний характер. Здобути що-небудь реально є тяжкою річчю хоча би тому, що українська група розпоряджає дуже малою

¹⁸ *Поміж двох шовінізмів*, „Волинське слово”, 18 II 1937, с. 1.

¹⁹ *Біжучий політичний момент і наші завдання. Реферат посла Тимошенка на краєвому з'їзді ВУО*, „Волинське слово”, 21 XI 1937, с. 3.

²⁰ *Що таке Волинь?*, „Волинське слово”, 11 IX 1938, с. 1.

²¹ *Політична констеляція Волині й з'їзд ВУО в Рівному*, „Діло”, 27 XI 1937, с. 1.

²² J. Kęsik, *Zaufany Komendant. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego. 1892–1981*, Wrocław 1995, с. 134.

кількістю голосів. Парламентарний терен, хоча і не має рішучого й вичерпуючого значення, але по самій своїй природі являється широкою трибуною для створення здорової позиції у польсько-українських взаємовідносинах»²³.

Однак внутрішня ситуація в Польщі змінювалася і це не могло не вплинути на діяльність уенерівської еміграції в краї. Після припинення існування BBWR, було проголошено 27 лютого 1937 р. програмну декларацію Табору національного єднання (Obozu Zjednoczenia Narodowego – OZN), у якій зазначалося, що держава має всіляко поборювати сепаратистські настрої національних меншин, а основною метою урядової політики повинно стати «недопущення викристалізації національних меншин у народ»²⁴.

Наприкінці 1938 р. військове командування збройних сил Польщі підготувало програмний документ, представлений генералом Т. Каспжицьким під назвою «Тези міністра військових справ про національне питання в Галичині й на Волині». Документ засвідчував, що зміцнення польського елемента на західноукраїнських територіях мало відбуватися шляхом збільшення мережі католицьких костелів і піднесення авторитету польської мови й культури у всіх сферах суспільно-політичного життя²⁵.

Символом нового курсу національної політики стала активізація акцій навернення православних українців у римо-католицизм, масове виселення та арешти православного духовенства. Відомою далеко за межами Польщі стала справа села Гриньки Кременецького повіту Волинського воєводства. У грудні 1937 р. члени Корпусу охорони прикордоння (КОП) насильницькими методами змусили прийняти католицьку віру 116 православних українців²⁶. У цій справі було складено депутатські запити, звернення, до Гриньок з архіпастирським візитом прибув архієпископ волинський Олексій. Подібні акції сприяли

²³ *На парламентському терені*, „Волинське слово”, 21 I 1937, с. 1.

²⁴ J. Kęsik, *op. cit.*, s. 136.

²⁵ В. Комар, *Польське військо і національна політика в Західній Україні напередодні 1939 р.*, [in:] *1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції. 23–24 вересня 1999 року*, Львів 2001, с. 60.

²⁶ *Мартирологія українських церков*, т. 1: *Українська православна церква. Документи, матеріали. Християнський самвидав України*, Торонто–Балтимор 1987, с. 556–558.

тому, що 100 осіб з числа насильно навернених повернулися назад до православної віри²⁷.

Наслідком зміни національної урядової політики стали кадрові перестановки. У квітні 1938 р. волинського воєводи Генрика Юзевського було переведено на посаду воєводи у м. Лодзь, а на Волинь – прислано Олександра Гауке-Новака²⁸. У лютому 1939 р. з ініціативи останнього волинського воєводи була затверджена нова «Політична програма державної політики на Волині»²⁹. У документі пропонувалося утворювати осередки православних поляків, колонізувати українську молодь, посилити польську пропаганду тощо. Програма зміцнення польської присутності на Волині перекреслювала ідею польсько-українського порозуміння, започатковану в рамках «волинського експерименту».

У цих умовах наполегливіше піднімає проблеми українців Волині посол Степан Скрипник³⁰. У червні 1938 р. він склав «Декларацію про політичне і економічне становище українського населення на Волині», де наголошував, що українці «не можуть спокійно спостерігати як нищатися їх права, як зневажається їх гідність». Президії Головної управи ВУО доручалося звернутися до Президента Речі Посполитої з проханням вплинути на вирішення українського питання. Однак, Декларацію не було надруковано у пресовому органі партії, оскільки влада погрожувала конфіскацією газети. С. Тимошенко не дозволив розіслати цей документ первинним осередкам ВУО. У відповідь С. Скрипник виступив з протестом і наголосив, що вийде з партії, так як не згідний «з тактикою сліпого послуху владі»³¹.

²⁷ „Церква і нарід”, 1938, ч. 4–6; „Шлях”, 1938, ч. 3.

²⁸ ДАВО, ф. 60, оп. 1, спр. 8, Переписка організацій «Рідна Хата», «Союз українок емігранток» і інших з послом С.Тимошенком про пожертви, збори і інші питання, арк. 39.

²⁹ ДАВО, ф. 46, Волинське воєводське управління. Відділ безпеки, оп. 9-а, спр. 4671. Політична програма на Волині. 1939 р., арк. 1–18.

³⁰ Степан Скрипник, уродженець Полтавщини, у роки революції був старшиною Першого кінного полку імені К. Гордієнка та Кінного полку імені М. Залізняка, пізніше перебував на штабній роботі. Після поразки революції працював у повітовому Союзі кооперативів у Кременці, займався кооперативною роботою на Галичині. З 1929 р. мешкав у Рівному. У 1930–1939 рр. був послом до польського сейму. Детальніше: „Волинське слово”, 6 XI 1938, с. 2.

³¹ ДАРО, ф. 479, Волинське українське об'єднання. м. Рівне, оп. 1, спр. 7. Декларація Головної Управи ВУО про політичне і економічне положення українського населення на Волині, арк. 1–2.

10 липня 1938 р. він підготував «Інтерпеляцію до голови Ради Міністрів Речі Посполитої у справі неврегульованого дотепер правового становища православної церкви в Польщі». «Серед місцевого населення православної віри виникає переконання, що акція навернення у римо-католицизм є акцією державною»³² – говорилося в документі. Автор прагнув з'ясувати чи має наміри уряд приступити до врегулювання юридичного стану Православної церкви в Польщі, однак відповіді не отримав.

На засіданні Української парламентарної репрезентації Волині (УПРВ) 29 липня 1938 р. посол С. Скрипник був відсутній, а С. Тимошенко (ймовірно через суперечності) заявив, що «у зв'язку з складною ситуацією він вважає за потрібне зголосити свою демісію та просить обрати нового Голову», однак присутні таємним голосуванням знову обрали Тимошенка головою УПРВ³³.

Однак, вже 11 жовтня 1938 р. Степан Скрипник надіслав голові ВУО лист, у якому писав, що з огляду на складні політичні обставини і поширення інформації про розкол ВУО, він просить вважати його листи від 14 липня і 6 вересня анульованими та готовий до виконання визначених йому конкретних обов'язків³⁴. Таке порозуміння, як засвідчили наступні події, виявилось ситуативним і пов'язувалося, насамперед, з передвиборчим процесом.

У середовищі поміркованого українського табору розгорнулися дискусії щодо можливості проведення виборчої акції у порозумінням з OZN. «Ми свідомі того, що становимо незаперечну більшість на Волині, але в державі становимо національну меншину [...] У нинішній політичній ситуації найбільш впливовою організацією є Обоз З'єднання Народового. Було б наївною річчю казати про якісь проукраїнські симпатії цієї політичної організації, але було б несправедливо закидати їй брак доброї волі»³⁵. Зрештою дійшло до згоди, що від кожного округу один кандидат репрезентував інтереси польського населення від OZN, а інший представляв інтереси українського на-

³² Ibidem, оп. 1, спр. 8, Інтерпеляція посла Степана Скрипника до пана Голови Ради Міністрів Р.П. у справі неврегульованого дотепер правового становища Православної Церкви в Польщі, арк. 1–3.

³³ Засідання Укр. Парлам. Репрезентації Волині. Комунікат, „Волинське слово”, 7 VIII 1938, с. 2.

³⁴ З організаційних справ ВУО, „Волинське слово”, 23 X 1938, с. 2.

³⁵ Децо на виборчі теми, „Волинське слово”, 2 X 1938, с. 1.

селення від ВУО. У результаті до Сейму потрапило 19 українських послів, 5 від Волині і 14 від Галичини. Серед послів був і Степан Скрипник, який йшов на вибори від округу № 56 Луцьк – Горохів³⁶. Сергій Тимошенко був обраний сенатором³⁷.

Після виборів суперечки всередині проурядового політичного табору Волині не припинилися. Посол Скрипник домагався зміни тактики партії, наполягав на приєднанні до вимог автономії західноукраїнських земель, яку ставили галицькі послы, але цю ідею вувці так і не наважилися підтримати³⁸. Ці протиріччя спричинили чергову кризу унерівського табору краю. Результатом стало «розірвання політичних контактів УПРВ з послом Скрипником від 9 грудня 1938 р.», що оголошувалося у Комунікаті Української Парламентарної Репрезентації Волині³⁹. У березні 1939 р. Сергій Тимошенко звільнив посла Степана Скрипника з посади голови Управи ВУО у Дубні і секретаря Управи ВУО у Рівному та посла Володимира Онуфрійчука з посади голови Управи ВУО у Володимирі⁴⁰. На підставі статуту ВУО 20 березня 1939 р. послів Скрипника, Онуфрійчука і Книша було виключено з партії⁴¹. Таким чином, у кінці 1938 – на початку 1939 р. все ж дійшло до розколу в середовищі проурядового політичного табору Волині.

Позиція С. Скрипника не залишилися поза увагою поліції, яка з 1 жовтня 1938 по 2 березня 1939 р. відкрила справу по його звинуваченню в «об'єднанні великої кількості українців і через використання легальності ВУО ведення боротьби за національну українську свідомість, і тим самим підготовка ґрунту для діяльності ОУН»⁴². У справі засвідчувалося, що 2 листопада 1937 р. Степан Скрипник брав участь у демонстрації – похованні одного з провідників ОУН у Рівному Григорія Горбачевського, йшов на чолі похоронної процесії разом з іншими націоналістичними діячами, як то Роман Могильницький [секретар рівненського осередку УНДО – авт.] та іншими. Крім того, «Скрип-

³⁶ „Волинське слово”, 6 XI 1938, с. 1–2.

³⁷ „Волинське слово”, 27 XI 1938, с. 1.

³⁸ ДАВО, ф. 1, Волинська команда державної поліції, оп. 2-а, спр. 405.

³⁹ *Комунікат УПРВ*, „Волинське слово”, 28 II 1939, с. 1.

⁴⁰ *Персональні зміни у керівних органах ВУО*, „Волинське слово”, 9 III 1939, с. 2.

⁴¹ *Комунікат Головної Управи ВУО*, „Волинське слово”, 26 III 1939, с. 1.

⁴² ДАРО, ф. 33, Прокуратура Рівненського окружного суду, оп. 2, спр. 2454, Справа по звинуваченню Скрипника Степана в активній діяльності в українській націоналістичній діяльності і Українській націоналістичній і військовій організації ВУО і ОУН, арк. 3.

ник підтримував зв'язки і контакти з українськими емігрантами поза кордонами Польщі»⁴³.

Слідчими ретельно аналізувалася церковно-релігійна активність посла Скрипника, наголошувалося, що його діяльність призвела до розколу ВУО у 1938 р., що він налагодив контакти з українськими силами на території Галичини, підтримував ідею автономії Галичини і Волині. Скрипник 19 серпня 1938 р. виїжджав до Львова, де, як встановив місцевий слідчий відділ, «зустрічався з Дмитром Левицьким, колишнім лідером УНДО і сенаторами Павлюківським і Пеленським [...] Перебував у таборі української націоналістичної молоді у Косові Гуцульському»⁴⁴. Слідчі планували затримання Скрипника, взяття у нього підписки про невиїзд, однак, обмежившись показами свідків (власне Скрипника на допити не викликали), справа була припинена через нестачу доказів⁴⁵.

Суперечності всередині українського проурядового табору відбувалися в умовах наростання міжнародної небезпеки, напередодні Другої світової війни. 24 серпня 1939 р. у Луцьку на засіданні УПРВ під головуванням сенатора Сергія Тимошенка наголошувалося: «В обличчі нових відносин, що витворилися на заході й Сході Європи внаслідок німецько-совітського порозуміння, УПРВ висловлює глибоке переконання, що підставою рівноваги в Європі [...] є тривке порозуміння між польським і українським народом». На скликаній Президентом Речі Посполитої надзвичайній сесії Сейму і Сенату від українців виступили Василь Мудрий і Степан Скрипник, які закликали потурбуватися про долю спільної Польської держави⁴⁶.

Ситуація кардинально змінилася у вересні 1939 р., після приєднання Західної Волині до СРСР. Нова більшовицька влада почала рішуче переслідувати колишніх діячів УНР. Трагічно склалася доля Олександра Ковалевського, якого заарештували органи НКВС. Подальша доля його залишається невідомою, ймовірно, що він був розстріляний⁴⁷. Колишній уенерівець Степан Письменний був заарештований НКВС

⁴³ Ibidem, арк. 3 зв.

⁴⁴ Ibidem, арк. 4–4 зв.

⁴⁵ Ibidem, арк. 10–10 зв.

⁴⁶ *Засідання Сейму і Сенату*, „Волинське слово”, 2 IX 1939, с. 2.

⁴⁷ ДАРО, ф. Р-2771, Управління Комітету державної безпеки України по Рівненській області, оп. 2, спр. 4253, Кримінально-слідча справа Бури Микити Івановича, арк. 19–20.

та розстріляний у 1940 р. у концтаборі в Старобільську під Харковим⁴⁸. Були заарештовані волинські послы до польського сейму Микола Маслов, Микита Бура, Самійло Підгірський, член редколегії газети «Волинське слово» Микола Крижанівський, активіст ВУО Никифор Лотоцький та багато інших.

Частина діячів уенерівського табору з початком Другої світової війни виїхала до генерал-губернаторства, зокрема, Сергій Тимошенко, протопресвітер о. Павло Пащевський, Степан Скрипник та інші. Про спроби Степана Скрипника утворити осередки нової організації під назвою «Партія петлюрівських націоналістів» засвідчує кримінальна справа по звинуваченню семи юнаків сіл Тютьковичі та Тинне Рівненського повіту. Так, Володимир Ушкалов свідчив, що у червні 1939 р. під час навчання у школі с. Степань, був завербований у названу організацію своїм вчителем, священником Винявським⁴⁹. Після закінчення школи і переїзду на роботу у Рівне, Ушкалов у перших числах вересня 1939 р. зустрівся з послом Скрипником, який вручив йому членський квиток і доручив залучати до організації антирадянськи налаштованих осіб з метою ведення боротьби за незалежну самостійну Українську державу. Керівництво цієї організації мало здійснюватися з території Німеччини (що є ймовірним, адже Скрипник після 17 вересня 1939 р. переїхав у німецьку зону окупації)⁵⁰. Активних дій члени організації не проводили, за винятком антирадянської агітації. Вироком Військового трибуналу 5 армії Київського особливого військового округу від 29–30 травня 1941 року сім юнаків були засуджені, з них Д.А. Міськов – до розстрілу, а шестеро інших отримали від 3 до 10 років ув'язнення⁵¹. Всі засуджені по даній справі були реабілітовані рішенням Президії Рівненського обласного суду від 14 лютого 1990 р.⁵²

Явище української еміграції стало невіддільним від політичного контексту міжвоєнної доби. Наддніпрянські емігранти, які після по-

⁴⁸ Я. Тинченко, *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*, Київ 2007, с. 340.

⁴⁹ Галузевий архів Служби безпеки України (ГА СБУ) в Рівненській області, Ф.-П, спр. 5838, Кримінально-слідча справа В.С. Ушкалова, Д.А. Миськова, Н.Ф. Пилипчука, П.М. Пашковського, Л.Г. Кузминца, И.С. Корженевського, М.Г. Головчука, У 2 томах, т. 1, арк. 58.

⁵⁰ *Ibidem*, т. 1, арк. 59–61.

⁵¹ *Ibidem*, т. 2, арк. 339–340.

⁵² *Ibidem*, т. 2, арк. 350.

разки визвольних змагань, опинилися на західноволинських землях, спричинилися до утворення низки громадських організацій, регіональної проурядової політичної партії, що засвідчує їх внесок у розбудову політичної системи Другої Речі Посполитої, пошук моделей конструктивного розвитку українсько-польських взаємин.

Національна політика міжвоєнної Польщі відзначалася непослідовністю, суперечливістю, що у кінцевому результаті призводило до поглиблення протиріч у суспільстві. Смерть Ю. Пілсудського, криза «волинського експерименту», еволюція поглядів частини унерівців призвела до внутрішніх трансформацій волинського проурядового табору в 30-х рр., та виявилася у переході на автономістські позиції групи Степана Скрипника. Хоча загалом у міжвоєнний період політичний унерівський табір залишався послідовним прибічником орієнтації на українсько-польське порозуміння, а з початком Другої світової війни фактично припинив своє існування.

Od kompromisu do autonomii: czynniki i przyczyny rozpadu obozu politycznego Ukraińskiej Republiki Ludowej na Wołyniu w drugiej połowie lat 30. XX w. (streszczenie)

Artykuł opisuje działalność i polityczną ewolucję prorządowych grup obozu politycznego Ukraińskiej Republiki Ludowej na Wołyniu w drugiej połowie lat 30. XX w. oraz rozpad jego środowiska w wyniku wewnątrz- i zewnątrzpolitycznych zmian w Drugiej Rzeczypospolitej.

From compromise to autonomism: the factors and the components of UPR's political camp split in Volyn in the second half of 1930s (summary)

The article discusses the activity and evolution of UPR's political pro-government camp in Volyn in the second of 1930s and the split in it due to its internal and foreign policy changes in the Second Republic of Poland.